

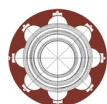
Vombs kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

MAX LASERNA 2015-04-30

Max Laserna
Byggnadsantikvarie

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Vombs kyrka

Veberöds församling, Torna kontrakt, Lunds stift,
Vomb socken, Vomb 53:1, Lunds kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Vombs kyrkby är belägen knappt tre mil öster om Lund, mellan orterna Veberöd och Harlösa. Nordöst om byn ligger Vombsjön. De sandiga våtmarkerna i området är en av landskapets viktigaste fågellokaler. Inom socknen finns ett antal belagda förhistoriska boplatser. Enligt sägen fanns strax söder om byn ett kärr eller källa, vilken kallades Helvetis Pott efter helgonet Helveticus.

Bebyggelsen var fram till skiftena på 1800-talet belägen något längre västerut i direkt anslutning till Bysjön. Efter att byn skiftats valde man att anlägga plattgårdarna Södergård, Norregård och Nygård väster om byn, vilket innebär att de äldre byggnaderna i byn främst är gatehus. Bebyggelsen är oregelbundet grupperad och en del byggnader bevarar sitt äldre bebyggelseskick med vasstak och vita lerklinade korsvirkesväggar.

Kyrkan är belägen på en mindre höjdsträckning i byns östra del, vilket gör att den syns väl i det omgivande slättlandskapet. Intill kyrkan finns byns skola och fattighusstuga, vilka uppfördes i korsvirke i mitten av 1800-talet.

Ortsnamnet Vomb härstammar från det fornnordiska ordet "vaa" som betyder vrå eller krok och syftar på dalen där byn ligger placerad. 1350 skrevs Ortsnamnet Wam, vilket är en sammansättning av ordet "vaa" och bokstaven "m" som anses vara beteckningen för hem/gård. Bokstaven "b" tillkom under 1600-talet. Byn löd i äldre tid under Övedskloster.

Kyrkobyggnaden

Vombs kyrka lär ha uppförts på 1200-talet och kyrkorummet valvslogs under 1400-talet med kryssvalv som försågs med kalkmålningar. Under 1980-talet återupptäcktes kalkmålningarna och de har sedan dess plockats fram partiellt, ett arbete som vid platsbesöket 2014 ännu inte var avslutat. Vid en restaurering 1986 påträffades även spår av romanska målningar på den norra långhusväggen. Vid samma tillfälle lades även golvet om. Golvet visade sig då innehålla bjälkar som kan ha ingått i kyrkans tidigare klockstapel.

Ursprungligen utgjordes kyrkan av långhus, rakslutat kor och västtorn. Under senare tid tillkom ett vapenhus i söder, vilket revs under 1800-talet. Exteriören präglas idag

till stor del av den restaurering som företogs i början på 1870-talet under ledning av dåvarande domkyrkoarkitekten Helgo Zettervall. Kyrkan gavs då ett mer enhetligt stilmässigt utförande i nyromanik. Nya korsarmar och nytt torn uppfördes samt nytt kor med absid. Vapenhuset och ett äldre klocktorn i trä som stod söder om kyrkan revs. Fönsteröppningarna förstörades och kyrkans huvudingång förlades till tornets västra sida.

Exteriör

Kyrkans yttre präglas av restaureringen 1870–71. Att långhuset är äldre än övriga delar avslöjas enbart av sockeln som har ett mer oregelbundet uttryck i grovt tuktad sandsten. Murarna i långhuset och tornets nedre del hör till kyrkans äldsta partier och är uppförda i gråsten, vilka sammanfogats med

Korabsid med prästingång.

Kyrkan sedd från nordväst.

Kyrkans västtorn och långhus är försedda med trappsteggavlar.

murad i gult stortegel ställt på högkant. Tornets grund utgörs av resterna av ett äldre torn.

Kyrkans samtliga fönster är av gjutjärn med diagonalställt ruttmönster och är placerade i rundbågiga muröppningar med två till fyra mursprång. Omfattningarna kring muröppningar och blinderingar är slätputsade. De slätputsade partierna var tidigare avfärgade ljusst röda, men kalkades vita 1928. Fönstrens solbänkar är dels av tegel, dels av betong. Samtliga är svarta av asfaltsbetrykning. Samtliga kyrkans dörrar och fönster tillkom vid Zettervalls restaurering 1870-71.

Takfallen över långhus, korsarmar och torn är sedan 1908 belagda med röda tegelpannor från Cimbris tegelbruk i Simrishamn. Vid en besiktning 1991 konstaterades att tornet tidigare varit belagt med tjärade furuspån. Absiden är avtäckt med rödmålad dubbelfalsad plåt. Avvattningssystemet består av äldre rödmålad plåt med skarpvinklade falsade krökar på stuprören.

Interiör

Kyrkans huvudentré är placerad i tornets västra fasad och leder in i vapenhuset i tornets första våning. I nischen mot söder finns en bänk, vars sittyta utgörs av rött tegel. Rummet är kvadratisk och välvt med ett kryssvalv, vilket är avfärgat vitt. Golvet är belagt med kvadratiske tegelplattor i gult och rött.

kalkbruk som strukits ut över stenarna. Bortsett från kormurarna som restes som fullmurar i återanvänt rött handslaget tegel byggdes övriga murar vid restaureringen 1870-71 i gult tegel (sannolikt i skalmursteknik). Samtliga gavlar kröns av trappsteggavlar som är avtäckta med svartmålad smidd plåt. Murarna bär en vit spritputs och avslutas upptill av en rundbågig gesims. Kyrkans samtliga sockelpartier är svarta av asfaltsbetrykning.

Tornet i väster har takfall åt öster och väster. En kraftig relief med cirkelmotiv finns placerad i centrum på dess västra fasad. Klockvåningens ljudöppningar vetter åt norr, söder och väster. De norra och de södra är placerade parvis och har slätputsade rundbågiga omfattningar. Den västra utgörs av fyra rundbågiga öppningar med enkla omfattningar. I tornets norra mur återfinns ett trapptorn. Trappan är

Kyrkorummet utgörs av långhusets två travéer samt kor och korsarmar. 14 bänkrader är placerade utmed mittgångens respektive sidor. Samtliga har östlig riktning, vilket innebär att bänkarnas rumsliga geometri inte engagerar korsarmarna. Golven i mittgången och i korsmitten är belagda med gula kvadratiske golvplattor. Nivåskillnaden mellan mittgången och korsmitten markeras med ett sandstensblock. En murad väggskärm med två rundbågiga öppningar skiljer av absiden från koret. Väggar och väggpelare är avfärgade med obruten, vit kalk. En underliggande ljusröd kulör skymtas under putsen runt fönstren och spår av en gulbeige kulör syns under fönstren i långhusets sydvästra del.

Långhuset, korsarmarna och koret har sekundärt inställda kryssvalv som, trots att de tillkommit med fyra hundra års

Detalj av läktarbarriären från omkring år 1600.

Kyrkorummet sett från väster. Valvens kalkmålningar är partiellt framtagna.

mellanrum, har ett enhetligt utförande. Absiden täcks av en halvkupol. Samtliga valv är avfärgade i en obruten vit kulör. Spår av ljusröda underliggande färglager har iakttagits på samtliga valvribbor. De senmedeltida målningarna var dolda under flera århundraden och återupptäcktes först 1985. Delar av målningarna har därefter partiellt frilagts av konservatorer. De medeltida kalkmålningarna är idag synliga i det östra valvets samtliga valvkappor, den västra travéns södra och norra valvkappor samt på valvbågen mellan travéerna och på bågen mot korsmitten. Målningarna i det östra valvet föreställer skapelseberättelsen: hur Eva föds ur Adam, frestelsen och utdrivandet ur paradiset. Där finns även ett motiv som tolkats som legenden om Stefan Stalledräng. På den nordöstra väggen ovan valven finns också spår av kalkfärg, vilket tillsammans med det faktum att valven vilar på pelare visar på att valvslagningen är sekundär. Huruvida kyrkan innan dess hade en öppen takstol eller ett plant innertak är emellertid inte klarlagt.

Orgelläktaren är belägen i kyrkorummets västra del och har samma bredd som kyrkorummet. Läktaren byggdes om vid restaureringen 1870–71 och vilar på sex pelare med samma bemålning som kyrkbänkarna (grått med detaljer i rödbrunt). Den polykromt bemålade läktarbarriären har träsniderier föreställande de tolv apostlarna, vilka är placerade i rundbågar med Kristus i mitten. Bortsett från änglahuvudena och pilastrarna som är gjorda i ek är barriären utförd i furu. Barriären är sammansatt av delar från flera epoker och dess exakta ålder är inte känd, men troligen härrör den i huvudsak från 1600-talet. Eventuellt kan delar ha återanvänts från något tidigare inventarium, möjligen delvis från en tidigare läktarpredikstol.

Den södra korsarmen. Även korsarmarnas bänkar behåller sin östliga riktning.

I koret ligger en ryamatta från 1940 föreställande kyrkan och de sju Rabygårdarna som låg i utkanten av byn.

Kyrkans klockvåning och vind nås genom en trång trappgång i vapenhusets norra sida. En ingång från tornets andra våning leder in till långhusvinden. Den ursprungliga uppgången till vinden skedde genom en lucka i långhusets sydvästra valvkappa, vilket idag syns som en ilagning. Takstolarna över långhuset består till största del av bilad furu från 1700-talet. Hanbjälkarna är i ek och uppvisar flertalet äldre urtag och hak. Sannolikt har de återanvänts från ett tidigare medeltida taklag. Det nuvarande taklaget plockades troligen ner och återrestes vid restaureringen 1870–71.

Inredning och inventarier

Altaruppsatsen tillverkades under sent 1500-tal och utgörs av en pannå i olja föreställande nattvarden. Tavlan omgärdas av samtida eksniderier, vilka kröns av Christian den IV:s namnskiffer, C4. Altaruppsatsen var liksom predikstolen under lång tid övermålad, dess ursprungliga färgsättning frilades år 1939 av konservator Oswald Oswald.

Altaret är tillverkat i trä och placerat på en plint, vilken tidigare kan ha ingått som del i ett skåp. Altaruppsatsen vilar på altaret.

Altarringen består av en låg genombruten gråmålad balustrad med rödbruna lister samt ett knäfall och överstycke inklätt i grönbeigerandigt tyg.

Altare och altaruppsats från sent 1500-tal. På sidorna syns den murade skärmväggen.

Dopfunten från 1200-talet.

Dopfunten från 1200-talet är kyrkans äldsta föremål och är tillverkad i sandsten från Höörtrakten. Cuppan är kvadratisk och vilar på en profilerad bas, även den kvadratisk. Dess sidor är dekorerade med varsin rundbåge i vars centrum en palmettrelië finns placerad. Vid 1695 års prästmöte beslutades att dopfunten skulle flyttas upp i koret ”såsom sed i övre Sverige”.

Predikstolen från 1577 vilar på ett underrede och en åttkantig träpelare i enklare utförande, vilka tillkom 1870–71. Korgen är rikt utsmyckad med textband på latin och förgyllda lejonhuvuden i sockeln samt dekorerade fyllningar med arkivolter krönte av stora rocailler som inramas av joniska kolonner. Bokstödet har formen av en hand som bär upp en bibel. Predikstolens ursprungliga bemålning var under lång tid övermålad, men frilades av konservator Oswald Oswald 1939.

Bänkinredningen utgörs av slutna kvarter med enkelt utformade dörrar med fyllning. Merparten av snickerierna är målade med ljusgrå oljefärg, och fyllningarnas lister samt gavlarnas överliggare är målade i en rödbrun kulör. Merparten bänkar är äldre och kan möjligen vara ursprungliga, dvs. från sent 1500-tal eller början av 1600-talet (under medeltiden fanns inga bänkar i kyrkorna). Äldre målerier finns framskapade på ett par dörrar. Vid restaureringen 1870–71 utökades bänkinredningen med bänkar utformade i samma stil.

Orgeln tillverkades av orgelbyggaren Knud Olsen i Köpenhamn år 1875. Den har fem stämmor, en manual och bihangspedal. År 1905 tillkom pedalklaviaturen. Orgelverket

Kyrkogårdens sydvästra del.

har renoverats åren 1915, 1925 och 1979. Orgelfasaden är tredelad och har ett enkelt utförande i nygotik med ekådringsmålat trä och förgyllda accenter.

Den *stora kyrkklockan* från 1810 göts om år 1968. Den lilla kyrkklockan skänktes av en församlingsmedlem samma år. Båda göts av M & E Ohlsson i Ystad.

Två gravhällar finns placerade i långhusets mittgång. Den östra är av skiffer och bär årtalet 1627. Gravvården tillhör prästen Albert Hansson-Rafn med familj, som begravdes under kyrkan. Prästen Rafn lär ha varit känd för svartkonster och inte minst för att ha botat den danske kungens dotter. Det sägs att han som tack fick ett blytak till Vombs kyrka. Säggen säger att den som flyttar gravstenen ska drabbas av olycka. Gravhällen har heller inte flyttats sedan den placerades där på 1600-talet.

Kyrkogård

Det finns två ingångar till kyrkogården, dels huvudingången från byn som är placerad i rak axel med kyrktornet med västentrén, dels från det nordöstra hörnet i anslutning till parkeringen. Kyrkan är placerad i mitten av kyrkogårdens västra del. Kyrkogården är till största del belagd med gräs som delas in av grusade gångar, vilka omsluter kyrkobyggnaden i en cirkel. Marken sluttar kraftigt åt väst mot en utplanad yta kring kyrkans kor och korsarmar, som ligger knappt en meter under den omgivande marknivån. Merparten gravar är grusgravar, vilka är placerade söder och öster om kyrkan samt på kyrkogårdens nordvästra del.

I kyrkogårdens sydöstra hörn finns en minneslund med bänkar som omgärdas av buskage och rabatter. Kyrkogården gränsar mot skogsmark åt öst och syd och omgärdas med kallmurade stenmurar med galvade gunnebostaket. Den västra delen avgränsas med en meterhög mur.

I det sydvästra hörnet finns terrasserade gravkvarter med grusgravar markerade med låga stensocklar och/eller staket i smidesjärn. I denna del återfinns kyrkogårdens äldsta gravvårdar. En karta över inägodelning i Vomb från 1736 visar att kyrkan bevarat sin placering på kyrkogården.

Byggnader på kyrkogården

I anslutning till parkeringen vid kyrkogårdens nordöstra hörn finns två ekonomibyggnader, vilka stilmässigt hör samman med kyrkobyggnadens nyromanska gestaltning. Bårhuset som är placerat längst upp i kyrkogårdens nordvästra hörn var tidigare ekonomibyggnad men byggdes i början av 1940-talet om till bårhus efter ritningar upprättade 1942 av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, (1892–1977). Förråds- och personalbyggnaden som står något väster om bårhuset uppfördes under 1980-talet. Bårhuset används idag för förvaring av maskiner för kyrkogårdsförvaltningen.

Kulturhistorisk karaktärisering för Vombs kyrkoanläggning

Vombs kyrka har genom sin centrala placering på en högrygge i byns östra del en stor betydelse för upplevelsen och förståelsen av Vombs kyrkby. Kyrkans äldsta delar härrör från senromansk tid och visar därmed på en bebyggelsekontinuitet åtminstone sedan 1200-talet. Kyrkan besitter ett viktigt värde som identitetssymbol för byn och utgör tillsammans med gårdarna Södergård, Norregård och Nygård en av de över tid fasta punkterna i en i övrigt till stor del förändrad bebyggelsemiljö.

Exteriört karaktäriseras kyrkan av det utseende den fick vid domkyrkoarkitekten Helgo Zettervalls restaurering 1870–71. Zettervall anslöt i Vomb till den historiserande arkitektur som dominerade i Skåne vid den tiden, med stilelement som trappstegsgavlar och rundbågiga muröppningar. Zettervall var den ledande arkitekten inom restaurering av äldre svenska byggnader och kyrkor under 1800-talets andra hälft. Bland hans verk utmärker sig bland annat Lunds, Uppsalas och Skaras domkyrkor. Han hörde även till de mest anlitade arkitekterna för nybyggnation och har bland annat ritat Allhelgonakyrkan och Universitetshuset i Lund. Bortsett från det utbyte av ytor och material som reparations- och underhållsarbete gett upphov till, samt den förändrade färgsättningen, är kyrkans exteriör i stort sett oförändrad sedan restaureringen 1870–71. Kyrkobyggnaden besitter därmed betydande arkitekturhistoriska värden.

Kyrkans äldre murverk i långhusets väggmurar och tornets nedre del har tillsammans med långhusets kryssvalv höga byggnadshistoriska värden som kunskapskälla till den medeltida byggnadskonsten i Skåne. Den relativt knapphändiga arkivaliska dokumentationen förstärker kyrkans och dess inventariers värde som kunskapskälla till kyrkans medeltida historia. Kryssvalvens kalkmålningar från 1400-talets slut, föreställande skapelseberättelsen och legenden om Stefan stalleträng, har höga konsthistoriska värden. De vitkalkade väggarna och de tilltagna fönsteröppningarna från 1800-talets slut skapar ett ljust och luftigt kyrkorum som förmedlar betydande upplevelsevärden. Interiörens spaciösa och lätta karaktär gör Vomb till en populär bröllopskyrka.

Ett flertal av kyrkans inventarier har betydelse för upplevelsen och förståelsen av kyrkans äldre historia: dopfunten från 1200-talet, predikstolen, altaruppsatsen och läktarbarriären från det sena 1500-talet. Bänkinredningen är bevarad sedan tiden för reformationen, då de medeltida kyrkorna försågs med bänkar och predikstolar för att uppfylla den nya gudstjänstordningens liturgiska krav och har därmed höga materiella kulturhistoriska värden. De slutna kvarteren har även en viktig funktion som riktningsbetonande element i kyrkorummets gestaltning, med långhusplanens betoning på Via Sacra och altaret i öster.

Rekommendationer

- Kyrkans medeltida murverk i långhuset och i tornets nedre del samt valven från 1400-talet har höga byggnadshistoriska värden och bör behandlas med stor varsamhet.
- 1400-talsmålningarna i valven har höga konsthistoriska värden och bör värnas.
- Kyrkobyggnadens bevarade gestaltning från Zettervalls ombyggnad med tilltagna gjutjärnsfönster och sitt nyromanska yttre utgör betydande arkitekturhistoriska värden och bör bevaras.
- Kyrkbänkarna, läktarbarriären, predikstolen och altaruppsatsen har höga konsthistoriska värden och bör vårdas med stor varsamhet.
- Takstolarnas hanband utgörs av ek och är troligen medeltida och bör värnas. Resterrande taklag är troligen från 1700-talet och utgör intressanta exempel på äldre byggnadsteknikhistoria.
- Omfattningar, blinderingar med mera har ursprungligen varit målade i en röd kulör som troligen syftat till att efterlikna övedssandsten. Församlingen bör överväga att restaurera exteriörens färgsättning, vilket skulle stärka kyrkans koppling till platsen och ha positiv verkan för de kulturhistoriska värdena.
- Korsarmarnas yttermurar (särskilt den södra och norra) lider av förhöjd fuktbelastning. Detta bör utredas för att undvika skador eller mögelangrepp. Problem i sänksbrunnarna kan vara en möjlig orsak.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Voms kyrkby by skyddas enligt 1822 års kartas utsträckning (Vomb 7:1) som forn lämning enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Bedoire, F: *Restaureringskonstens historia*, Norstedts, Värnamo 2013

Underhållsplan för Vombs kyrka i Veberöds församling (2004-02-10), AIX Arkitekter AB, Stockholm

Dahlberg, M (red.): *Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria*, Riksantikvarieämbetet 2008

Dahlberg, M (red.): *Skåne: Landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetet, opublicerad Regionmuseets arkiv, Lund.

Fernlund, S: *Kyrkor i Skåne – en kulturhistoria*, Bokförlaget Signum, Lund 1980

Historiska kartor: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>, sökord: Vomb, hämtad. 2014-10-08

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2014-08-27

Fältinventering: Max Laserna

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Max Laserna, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto (där inget annat anges): Max Laserna

Kvalitetsgranskning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Färdigställd: 2015-04-30